

**PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH
FIGURY MNICHA Z CMENTARZA BAZYLIAŃSKIEGO W
KRZEMIENIECU, UKRAINA**

Autor opracowania: mgr Marta Butkiewicz; nr dyplomu 8280

Listopad- grudzień 2020

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP s. 2
2. OPIS INWENTARYZACYJNY s. 3
3. KRÓTKA HISTORIA OBIEKTU s. 3-4
4. BUDOWA TECHNOLOGICZNA s. 4-5
5. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ s. 5-6
6. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE s. 6-7
7. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH s. 7-8
8. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA s. 9-18

WSTĘP

Niniejsze opracowanie wykonano na zlecenie Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika”, z siedzibą w Warszawie przy ul. Antoniego Józefa Madalińskiego 101, 02-549 Warszawa.

Praca dotyczy figury mnicha z Cmentarza Bazylińskiego w Krzemieńcu, obwód tarnopolski, Ukraina. Cmentarz położony jest na zboczu góry Wołowica w północno- zachodniej części miasta.

Opracowanie wykonano w oparciu o wizję lokalną, literaturę przedmiotu.

OPIS INWENTARYZACYJNY

Obiekt pochodzi z Cmentarza Bazyliańskiego (ukr. Монастирський цвинтар) w Krzemieńcu, Ukraina. Nekropolia położona jest w płn.- zach. części miasta na zboczu góry Wołowica. Na cmentarzu nie istnieje podział na kwatery ani rzędy. Figura mnicha umiejscowiona jest w odległości ok. 15 m od bramy wejściowej.

Obiekt przedstawia postać mnicha stojącą na podstawie. Sposób wykonania nasuwa hipotezę, że figura pierwotnie stała na znacznym podwyższeniu. Górna część rzeźby ma nienaturalne rozmiary. Obiekt wykonano tak by oglądać go z dołu.

Mnich ubrany w suknię przepasaną pasem oraz pelerynę, trzyma w prawej dłoni fragment krzyża. Krzyż stylizowany na pień drzewa, do dziś zachowała się jedynie część poprzecznej belki.

Ogólne wymiary zachowanej części obiektu:

- max wys. – 170 cm
- max szer. - 120 cm
- max gł. - 50 cm

Atrybut w postaci krzyża oraz strój mnicha mogą wskazywać na to iż jest to postać św. Franciszka¹. Potwierdzenie tej hipotezy wymaga jednak pełniejszej analizy rzeźby, szczególnie po oczyszczeniu.

KRÓTKA HISTORIA OBIEKTU

Cmentarz Bazyliański, na którym znajduje się obiekt, zwany jest inaczej poreformackim, pobazylianskim lub monasterskim. Brak dokładnych danych na temat daty utworzenia nekropolii. Przypuszcza się jednak, że mógł powstać ok. roku 1760 jako cmentarz przyklasztorny, ufundowanego przez Stanisława Potockiego klasztoru ojców reformatów. W 1807 r. reformatów przeniesiono a na ich miejsce sprowadzono Bazyliańców. Rezydowali tu do 1839 roku, potem kościół i klasztor zajęła cerkiew prawosławna. Odtąd na cmentarzu oprócz rzymokatolików i unitów zaczęto chować prawosławnych.

Cmentarz Bazyliański znany jest najbardziej jako miejsce pochówku profesorów Gimnazjum i Liceum Krzemienieckiego².

Pochówków ludności pochodzenia polskiego zaprzestano w 1891 roku, kiedy to otworzono w Krzemieńcu nowy Cmentarz Katolicki zwany również Polskim.

¹ Od 1760 roku w Krzemieńcu istniał zakon reformatów.

² B. Marcisz, S. Rudka, *Krzemieńskie nekropolie*, Warszawa 1999, s.27.

W latach XX poprzedniego stulecia opiekę nad grobami z katolickiej części Cmentarza Bazyliańskiego zaczął sprawować zastęp harcerzy Witolda Żółkiewskiego³, który wykonał dokumentację fotograficzną zachowanych wówczas grobów⁴.

Po drugiej wojnie światowej cmentarz został pozbawiony opieki, część grobów krzemienieckich profesorów została zniszczona⁵.

W 2010 roku konserwator J. Plucha opracował kwerendę *Stan zachowania i potrzeby konserwatorskie grobów polskich na Cmentarzu Bazyliańskim w Krzemieńcu*⁶.

Istnieje podejrzenie iż opisywany obiekt nie był częścią nagrobka. Styl wykonania, resztki polichromii na szatach zakonnika mogą świadczyć o tym że jego pierwotne miejsce było inne. Rzeźba przeznaczona była prawdopodobnie do oglądania z dołu⁷.

BUDOWA TECHNOLOGICZNA

Obiekt wykonano w wapieniu biogenicznym (ogład makroskopowy), pochodzącym najprawdopodobniej z pobliskich kamieniołomów. Figurę wraz z podstawką wykuto w jednym bloku skalnym. Po przewiezieniu kamienia z miejsca wydobywania do warsztatu opracowano wstępnie poszczególne powierzchnie. Naniesiono rysunek, po czym opracowano szczegółowo partie rzeźby.

Stan obiektu nie pozwala na dokładne określenie opracowania powierzchni kamienia.

Trudno stwierdzić czy brakujący fragment krzyża wykonany był w tym samym bloku skalnym co postać i podstawa, czy miał jakiegokolwiek elementy łączące typu bolce.

Na powierzchni rzeźby znajdują się pozostałości niebieskiej, białej oraz czerwonej warstwy barwnej (fot. nr 8, 9, 10). Trudno stwierdzić czy jest to oryginalna

³ Tamże.

⁴ M. Otmianowska, *Przyczynki do badań nad Cmentarzem Bazyliańskim w Krzemieńcu*, [w:] Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej, t V, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 1013, s. 432.

⁵ Tamże.

⁶ Maszynopis znajduje się w Departamencie Dziedzictwa Kulturowego MKiDN. Autorowi nie udało się uzyskać dostępu do maszynopisu.

⁷ Nie udało się ustalić konkretnych danych skąd może pochodzić obiekt.

polichromia czy wtórne warstwy malarskie powstałe w czasie wcześniejszych prac naprawczych.

STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Stan zachowania obiektu można określić jako zły. Materiał z którego wykonano obiekt uległ procesom wietrzenia oraz zniszczeniom na skutek różnorodnych procesów fizycznych i chemicznych.

Figura wraz z podstawą nie trzyma swej osi pionowej. Część dolnego elementu znajduje się poniżej powierzchni gruntu. Całość pochyla się w prawą stronę i do tyłu.

Na obiekcie zaobserwowano następujące rodzaje zniszczeń:

- zielone, ciemno i jasnoszare nawarstwienia o charakterze organicznym (ogląd makroskopowy)

- jasnoszare nawarstwienia chemiczne (ogląd makroskopowy)

- złuszczenia warstwy powierzchniowej

- ubytki formy powierzchniowej

- ubytki formy (krzyż, szata)

Największe znaczenie na stan zachowania obiektu miało niszczące działanie wody wraz z zawartymi w niej związkami chemicznymi, których źródłem są min. zanieczyszczenia przemysłowe znajdujące się w atmosferze. Woda która dostawała się do obiektu w postaci opadów, mgły czy kondensacji pary wodnej zachodzącej przy zmiennej temperaturze i wilgotności powodowała zawilgocenie kamienia. Co sprzyjało min. rozwojowi mikroorganizmów i mikroflory (zazielenienia), które działają niszcząco na materiał skalny. Powodując zasolenie, mechaniczne rozluźnienie spoiwości skały. Zawilgoceniu obiektu sprzyjała również wysoka roślinność wokół pomnika. Woda, w której powstały związki agresywne tj. roztwory odpowiednich kwasów (H_2SO_4 , HCl , H_2CO_3 , HNO_3), działała chemicznie. W wyniku działania kwasów węglan wapnia zostaje rozłożony i powstają odpowiednie sole wapniowe. Rozpuszczony w wodzie kwaśny węglan wapnia mógł również migrować w czasie wysychania kamienia przez odparowanie wody do powierzchni i osadzać się ponownie w postaci obojętnego węglanu – następowało tworzenie zewnętrznej powłoki uszczelniającej. W połączeniu z innymi czynnikami proces ten doprowadził

do złuszczenia powierzchni, zwiększenia porowatości skały a w końcu do wymycia materiału skalnego.

Powierzchnia obiektu poddana była również szkodliwemu działaniu wiatru. Zmniejszeniu uległa czytelność formy, krawędzie poszczególnych elementów uległy wyobleniu. Wiatr niosąc różnego rodzaju substancje takie jak piasek, ropy smółki itp. uderzając nimi ścierał i szlifował powierzchnię wyoblając ją. Dodatkowo miał on znaczącą rolę w zasiedleniu powierzchni kamienia w najrozmaitsze bakterie, grzyby, porosty, glony i inne organizmy żywe.

Uszkodzenie mechaniczne powstałe w wyniku uderzenia bądź upadku rzeźby. Na powierzchni rzeźby, w miejscach najmniej obmywanych przez wodę, znajdują się pozostałości warstw barwnych.

WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Prace konserwatorskie dotyczą obiektu, który znajduje się na Cmentarzu Bazylikańskim w Krzemieńcu. Według B. Marcisz oraz S. Rudki autorów *Krzemieńskich nekropolii*, rzeźba pochodzi z XVIII wieku⁸ i prawdopodobnie przedstawia św. Franciszka. Bardzo prawdopodobnym wydaje się być fakt, że jej pierwotne miejsce występowania znajdowało się na znacznej wysokości.

By dokładnie ustalić pochodzenie rzeźby należy przeprowadzić kwerendę archiwalną, zbadać materiał skalny oraz warstwy barwne znajdujące się na obiekcie. W tym celu należy pobrać próby i poddać je analizie chemicznej oraz petrograficznej.

Niezależnie od wyników kwerendy niezbędnym będzie podjęcie działań konserwatorskich polegających na powstrzymaniu czynników niszczących materiał skalny. W tym celu należy oczyścić obiekt z wszelkiego rodzaju nawarstwień, wykonać dezynfekcję preparatami o działaniu algi-, licheni-, fungi-. Dodatkowo wykonać hydrofobizację mającą na celu zabezpieczenie substancji zabytkowej przed działaniem opadów atmosferycznych.

Podczas oczyszczania obiektu należy zwrócić szczególną uwagę na ewentualne pozostałości warstw barwnych, które mogą znajdować się pod nawarstwieniami, które uniemożliwiają obiektywną ocenę stanu zachowania rzeźby.

⁸ B. Marcisz, S. Rudka, *Krzemieńskie nekropolie*, Warszawa 1999, s.33.

Wykonanie rekonstrukcji brakujących elementów rzeźby wydaje się być w tym przypadku nieuzasadnione. Dlatego też prace prowadzone przy obiekcie powinny być stricte konserwatorskie i skupić się na zachowaniu autentyczności obiektu.

Rzeźba nie posiada żadnego elementu gwarantującego stabilizację posadowienia, dlatego zaleca się wykonanie niskiego stopnia, nie wiele większego od podstawy rzeźby.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

1. Przed przystąpieniem do prac konserwatorskich usunięcie nadmiaru ziemi wokół obiektu w celu odkrycia podstawy oraz dokładnej oceny stanu zachowania.
2. Wykonanie dokumentacji fotograficznej.
3. Przeprowadzenie kwerendy archiwalnej mającej na celu pozyskanie informacji na temat dokładnego wyglądu, czasu powstania oraz miejsca pochodzenia obiektu.
4. Wykonanie badań laboratoryjnych materiału skalnego oraz warstw barwnych celem ustalenia składu oraz pochodzenia materiału skalnego oraz określeniu informacji na temat warstw barwnych.
5. Wykonanie posadowienia w formie niskiego prostopadłościanu i ustawienie na nim rzeźby.
6. Usunięcie luźnych nawarstwień w postaci ziemi, szczątek organicznych itp. Przy użyciu szczotek i miękkich pędzli, tak by nie uszkodzić resztek polichromii.
7. Wstępna dezynfekcja materiału skalnego przy użyciu 5% roztworu Lichenicydy 464 firmy Bresciani.
8. Podklejenie polichromii (wybór materiału konsolidacyjnego po określeniu składu warstw barwnych).
9. Oczyszczenie obiektu z silnie scalonych w podłożem nawarstwień chemicznych oraz biologicznych. Proces powinien być poprzedzony próbami. Należy zwrócić uwagę na to by nie usunąć istniejących polichromii. Proponuje się wstępne oczyszczenie obiektu szczotkami mosiężnymi, doczyszczanie przy użyciu mikropiaskarki. Proces nie powinien naruszać powierzchni kamienia jak i jego głębszych warstw, nie może też wpływać negatywnie na właściwości materiału skalnego.
10. Ponowna dezynfekcja obiektu.
11. Usunięcie zaplamień po mikroorganizmach i porostach. Proponuje się użycie np. roztworu podchlorynu wapnia (stężenie poniżej 5%). Po zabiegu powierzchnię kamienia umyć starannie wodą.

12. Ponowna dezynfekcja obiektu

11. Wykonanie kitów zabezpieczających przy użyciu masy mineralnej zbliżonej właściwościami do oryginalnego materiału skalnego. Zaprawa do rekonstrukcji nie może posiadać wytrzymałości mechanicznej większej od wapienia, z którego wykonano obiekt, dodatkowo powinna fakturą, strukturą oraz kolorem nawiązywać do wyglądu oryginału.

12. Zabezpieczenie obiektu przed mikroorganizmami preparatem hamującym rozwój organizmów żywych np. Lichenicida 464 firmy Brasciani (Ważne by wybrany preparat nie wpływał na wygląd obiektu oraz nie działał szkodliwie na materiał skalny).

13. Hydrofobizacja obiektu np. preparatem Funcosil SL, firmy Remmers.

14. Splantowanie terenu wokół nagrobka. W przypadku odnalezienia informacji na temat pierwotnego miejsca należy rozważyć możliwości powrotu obiektu w jego oryginalne miejsce lub wykonanie tabliczki informacyjnej dotyczącej rzeźby.

15. Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej.

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

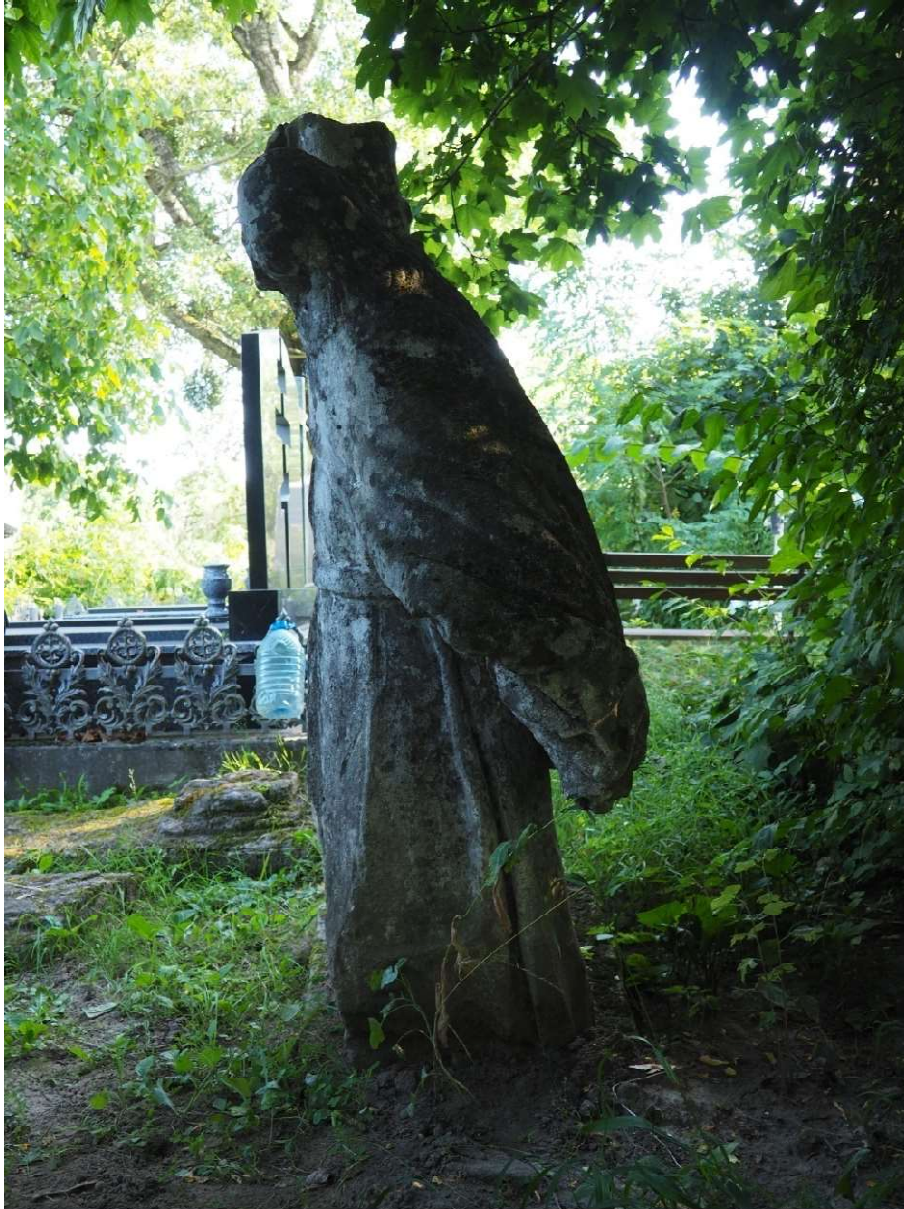
Fot. nr 1. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Widok ogólny, front. Stan z grudnia 2020 roku.

Fot. nr 2. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Widok ogólny, tył. Stan z grudnia 2020 roku.

Fot. nr 3. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Widok ogólny, lewy bok. Stan z grudnia 2020 roku.

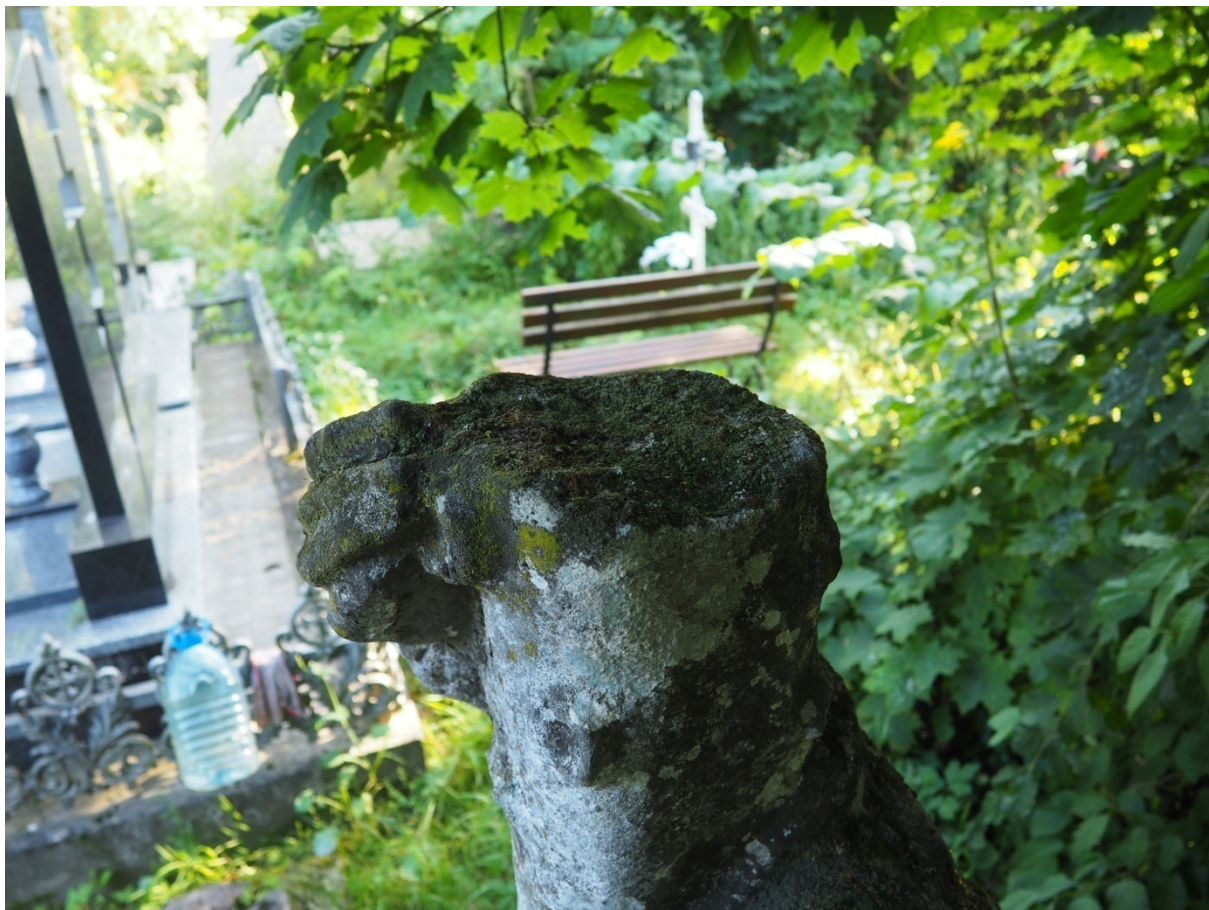
Fot. nr 4. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Widok ogólny, prawy bok. Stan z października 2020 roku.

Fot. nr 5. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Fragment głowy, front., widoczne nawarstwienia chemiczne i biologiczne szczególnie liczne kolonie mchów i porostów Stan z października 2020 roku.

Fot. nr 6. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Górna część obiektu, tył, Widoczne nawarstwienia biologiczne . Stan z października 2020 roku.

Fot. nr 7. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Widok od góry na przełom powstały po uszkodzeniu krzyża. Stan z października 2020 roku.

Fot. nr 8. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Widok szat oraz lewej dłoni, front. Śladowe ilości niebieskiej i białej warstwy barwnej. Stan z października 2020 roku.

Fot. nr 9. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Fragment Płaszcz z lewej strony, front. Widoczne pozostałości niebieskiej warstwy barwnej. Stan z października 2020 roku.

Fot. nr 10. Postać zakonnika NN z Cmentarza Bazyliańskiego w Krzemieńcu, Ukraina. Widoczne pozostałości warstw barwnych. Stan z października 2020 roku.